

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Haziran/June 2021, c. 7, s. 1: 639-671

Arap Gramerinde Ümmü'l-Bâb Kavramı ve Felsefesi

The Concept of “Ummu'l-Bâb” in the Arabic Grammar and Its Philosophy

Ali SEVDİ

Dr. Öğretim Üyesi, Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı

Dr. Faculty Member, Iğdır University, Faculty of Theology,
Department of Arabic Language and Rhetoric
Iğdır / TURKEY
alisevdi1984@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-1951-7232

DOI: 10.47424/tasavvur.901229

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 22 Mart / March 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 10 Mayıs / May 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Sevdi, Ali. “Arap Gramerinde Ümmü'l-Bâb Kavramı ve Felsefesi”.

Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi 7/1 (Haziran 2021): 639-671.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Bu makalenin amacı Arap gramerinde *ümmü'l-bâb* kavramı ve felsefesini incelemektir. Çalışma, kavramsal çerçeve, Arap gramerinde *ümmü'l-bâb* ve felsefesi, *ümmü'l-bâb* olan kelimeler ve özellikleri gibi başlıklardan oluşmaktadır. *Ümmü'l-bâb* kavramı, Arap gramerinde dikkat çeken kavramlarından biri olmasına rağmen üzerine çok çalışma yapılmamış, daha çok klasik eserlerde geçen bir kavramdır. Bu kavram, bazı temel noktalarda aynı çatı ve bâb altında benzerleriyle ortak bir paydada buluşan ve kendisine has bazı özelliklerle onlardan ayrılan kelimeleri ifade etmektedir. Özellikle Arap kelâmında çok kullanılmaları ve benzerlerine göre tasarruf alanlarının daha geniş ve kapsayıcı olması onların temel özelliklerindedir. Benzerlerinin sahip olmadığı özelliklere sahip olmaları ve kendi bâbında en önemli öge ve merkezi konuma sahip olmaları, onların *Ümmü'l-bâb* olarak isimlendirilmesinin mantığını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Grameri, Ümmü'l-bâb, Felsefe, Kavram.

Abstract

The purpose of this article is to examine the concept of ummu'l-bâb and its philosophy in Arabic grammar. The study consists of titles such as conceptual framework, ummu'l-bâb in Arabic grammar and its philosophy, words considered ummu'l-bâb and their properties. Although the concept of Ummu'l-bâb is one of the noteworthy concepts in Arabic grammar, it is a concept that has not been studied much, it is a concept that is mostly used in classical works. This concept refers to the words that meet at a common denominator with their peers under the same roof and mold at some basic points and differ from them with some specific features. Especially, the main characteristics of them are that they are widely used in Arabic and that their usage areas are wider and more inclusive than similar ones. Have some features that are not found in words similar to them, and that they have the most important element and central position in their own mold constitute the logic of their being called ummu'l-bâb.

Keywords: Arab Grammar, Ummul-bâb, Philosophy, Concept.

Giriş

Kavramsal Çerçeve

Arap grameri bâblarının ne zaman konulduğu kesin olarak bilinmemekle beraber bu alanda kullanılan kavramların da ne zaman ve kim tarafından konulduğu tam olarak bilinmemektedir. Ancak Arap gramerinin kavramları da bâblar gibi zamanla belirginlik kazanmıştır. Dilbilimde konu ve bâb başlıkları ilk dönem dil çalışmalarına öncülük eden Basra ve Kûfe başta olmak üzere dil ekollerinin genellikle usulden kaynaklı ihtilafları esnasında belirlemeye başlamıştır.¹ Bu noktadan hareketle bu kavramlardan biri olan “أُمُّ الْبَابِ” kavramı da Arap grameri ile ilgili özellikle klasik eserlerde sıkça karşılaştığımız kavramlardan biridir. Arap gramerinde *ümmü'l-bâb* meselesi, konu olarak dikkat çektiği kadar, kavramsal olarak da araştırmacılarının ve ilim talebesinin dikkatini çekmektedir. Bu bağlamda *ümmü'l-bâb* meselesinin felsefik yönü ele alınmadan önce bu kelimenin kavramsal analizinin yapılmasının konunun anlaşılması açısından daha faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Arapça bir kelime olan “أُمُّ” kelimesi sözlükte, “anne, asıl, temel, bir şeyin çoğu, sığınılacak yer ve kaynak” gibi manalara gelmektedir.² Arap kelâmında çok kullanılan kelimelerden biri olan “أُمُّ” kelimesi birçok kelimeye izâfet edilmekte ve (// أُمُّ الرَّأْسِ // إِچْكِ // أُمُّ الْخَبَائِثِ // Mürekkep Balığı // أُمُّ الْجَبْرِ // Havva // أُمُّ الْبَشَرِ // Beyin, Beyin Zarı // أُمُّ الْقُرْآنِ // Fatıha Suresi // أُمُّ الْفَرَى // Mekke // أُمُّ الْكُتَابِ // Levhi Mahfuz // أُمُّ النُّجُومِ // Samanyolu Galaksisi // أُمُّهُاتُ الصُّحُفِ // Büyük Gazeteler // أُمُّهُاتُ الْكُتُبِ // Temel Kaynaklar // أُمُّهُاتُ الْمَسَائِلِ // Temel Konular ve أُمُّهُاتُ الرِّبَعِيْنَ // Musul/Irak) gibi farklı anlamları ifade etmektedir. Yani literal anlamına ilaveten izafet edildiği

¹ Geniş bilgi için bakınız: Yusuf Akçakoca, *Basra ve Kûfe Ekollerinin Terminoloji Tartışmaları - Mansûb Cümle Elemanları Örneğinde* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 1-91.

² Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûnî-İbrâhîm es-Sâmîrâî (Beirut: Mektebetü'l-Hilâl, 2010), 5/ 287; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Şâmûsü'l-muhît* (Lübnan-Beyrut: Mektebetü't-Tahkîk ve't-Turâs fi Muesseseti'r-Risâle, 8. Basım, 2005); Ömer, Ahmed Muhtar, *el-Mu'cem el-mevsû'îyye li el-fâzi-l-Kur'an'il-Kerîm ve Kirâatih* (Riyad: Müessesetü et-Turâs, 2002), 74.

şeye binaen yeni anlamlar kazanan bir kavramdır.³ Bunlardan *أُمُّ الْقُرَى* ve *أُمُّ الْكِتَابِ* kavramları Kur'an-ı Kerim'de, *أُمُّ الْخَبَائِثِ* kavramı ise Hadis-i Şerifte geçmektedir.⁴ "أُمُّ" kelimesi, "أُمَّ", "إِمٌّ", "أُمَّة" ve "أُمَّة" gibi dört şekilde okunabilmektedir.⁵ Müfred olan "أُمَّ" kelimesinin aslı "أُمَّة" olup, çoğulu ise "أُمَّهَاتٌ" veya "أُمَّاتٌ" şeklinde sözlüklerde yer almaktadır. Ancak tedavülde daha çok kullanılan, meşhur ve fasih olan "أُمَّهَاتٌ" şeklindeki çoğuldur. Fakat birçok dilbilimci ve edebiyatçı bu iki çoğul arasında bir nüansa işaret ederek, "أُمَّهَاتٌ" akıllılar için "أُمَّاتٌ" da akılsızlar için kullanıldığını aktarmaktadırlar.⁶

Arap dil âlimleri, "أُمَّ" kelimesinin bu sözlük anlamlarından esinlenerek nahiv ve sarf ilimlerine ait mevzularda da bu kelimeyi "أُمَّهَاتٌ الزَّوَائِدُ // أُمَّهَاتٌ // الأَحْرَافِ النَّاصِبَةِ // إِنَّ أُمَّ الأَحْرَافِ النَّاصِبَةِ" gibi kullanımlarla farklı kelimelere izafe ederek kullanmışlardır.⁷ Dolayısıyla Arap dili terminolojisinde dil âlimleri bununla,

³ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hüseyn b. Dureyd el-Ezdî, *Cemheretu'l-luğa*, thk. Remzi Munîr Be'lebekî (Beirut, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 4. Basım, 1987), 3/ 1308; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, thk. Muhammed 'Avd Mu'arrab (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 2001), 6/84; Ebû Nâsır İsmâil b. Hammâd el-Farabî el-Cevherî, *Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr (Beirut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 1987), 5/ 1863; Ebû Hasan B. Zakeriya' el-Kazvîni İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyîsi'l-luğa*, thk. Abdusselâm Hârûn (Beirut: Dâru'l-Fikir, 1979), 1/ 81; Zeynüddîn Ebû Abdullâh b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir el-Hanîfî er-Râzî, *Muhtârü's-Şihâh*, thk. Yusuf Şeyh Muhammed (Beirut-Seydâ: Dâru Numuziciyye, 1999), 23; Ebü'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali İbn Manzûr el-İfrîkî, *Lisânu'l-'Arab* (Beirut: Dâru Sadr, 1414)), 13/ 472; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Mürtaza b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Bazı Araştırmacılar (Kahire: Dâru'l-Hidâye, 1966), 31/ 231; Ahmed Muhtâr Abdulhamid Ömer, *Mu'cemü'l-luğati'l-'Arabiyye el-mu'asira* (Kahire: 'Alemlü'l-Kutub, 2008), 1/ 131.

⁴ En'âm /92; Ra'ad 13/39; Ahmed Muhtar, *el-Mu'cem el-mevsû'iyye*, 74; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, nşr. Nâsiruddîn el-Elbânî (Riyad: Mektebetü'l-Mearif, ts.), "el-Esribe", (5666), 7/ 315.

⁵ Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevî el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-münîr fi ğarîbi's-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î* (Beirut: el-Mektebetü'l-İlmiyye), 1/ 23.

⁶ Ezdî, *Cemheretu'l-luğa*, III, 1308; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, VI, 84; Cevherî, *Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabiyye*, V, 1863; İbn Faris, *Mu'cemü mekâyîsi'l-luğa*, I, 81; Zeynüddîn Ebu Abdullâh, *Muhtârü's-Şihâh*, 23; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XIII, 472; Zebidi, *Tacu'l-'Arus*, XXXI, 231; Ahmed Muhtâr, *Mu'cemü'l-luğati'l-'Arabiyye*, I, 131.

⁷ Ebû Bişr Sibeveyhi 'Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitab*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 3.Basım, 1988), 1/ 134; 3/ 63; 4/ 319, 323,

amel etme veya mana açısından ya da her iki özellik bağlamında benzerleriyle ortak bir paydada buluşan ve kendisine has bazı özelliklerle onlardan ayrışan kelimeleri amaçlamaktadırlar.⁸

Aramice (الأرامية) kökenli bir kelime olan “باب” kelimesi ise “yarmak, bölmek, boşluk ve bölüm” gibi anlamlara gelen “بَابًا” kelimesinden geldiği rivayet edilmektedir. Bu kelime Arapça’ya “بَابًا” kelimesinden tahvil edilerek “باب و بابيه” şeklinde girmiştir.⁹ Arapça’da da bu anlamlara yakın manaları ifade eden “بَاب” kelimesi, çoğulu “أَبْوَابٌ، أَبْوَابٌ وَ بِيَانٌ، أَبْوَابٌ” olup sözlükte “kapı, giriş, alan, saha, konu, bölüm, grup, sınıf, tip ve kategori” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰ Kur’ân-ı Kerim’de genelde giriş yeri ve kapı manasında kullanılmıştır.¹¹ Bâb kavramı, ulemâ’ ve udebâ’ ıstılahında ise kullanıldığı ilim dalına göre farklılık arz etmekte ve çeşitli manaları ifade etmektedir. Örneğin bu kelime dil bilginlerine göre, “بَابُ الْوَاوِ، بَابُ النَّوْنِ، بَابُ الْهَمْزَةِ” örneklerinde olduğu gibi “حُرُوفُ الْهَجَاءِ” denilen alfabe harfleri ve kendilerine eklenen başka harflerle birleşerek, kelimeyi oluşturan harfleri kapsamaktadır.¹² Arap gramerinin bir dalı olan sarf

328; Ebü’l-Feth Osmân İbn Cinnî el-Mevsilî, *el-Munşif Şerhu Kitâb et-Tasrîf li Ebi Osmân el-Mâzinî* (Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsîl-Kadim, 1952), 153; Muhammed b. Abdillâh ec-Ceyânî Ebü Abdillâh Cemâluddîn İbn Mâlik et-Tai, *İcâzu’t-ta’rîf fi ‘ilmi’t-tasrîf* (Medine: ‘Umâdetu’l-Bahsi’l-İlmiyyi bi Câmiaati’l-İslamiyye, 2002), 87; İbn Nâzım Ebu ‘Ubeydullâh Bedrüddîn Muhammed İbn İmâm Cemâluddîn Muhammed b. Mâlik, *Şerhü İbn Nâzım ‘alâ Elfiyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Bâsıl (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2000), 125; Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Becâî Şihâbuddîn el-Endelûsî, *el-Hudud fi ‘ilmi’n-nahv*, thk. Necâd Hasan Abdullâh Nulî (Medine: nşr. Câmiaatu’l-İslâmiyye, 2001), 442.

⁸ Muhammed Ahmed el-Eşulî - Zühayr Abdulmuhsin Sultân, “Hasâisu Ümmâti’l-Ebvâbi’n-Nahviyye”, *Mecelletu’l-Kulliyeti’t-Terbiyye*, (6), 1-2.

⁹ Die Frankel, *Aramäischen Fremdwörter im Arabischen*, Leiden 1978; Mahmud Fehmi el-Hiczi, *‘İlmu’l-lugati’l-‘Arabiyye* (Kahire: Dâru’l-Garîb li’t-Tiba’a ve’n-Neşr ve’t-Tevzi), 313.

¹⁰ En’âm, 6/44; Zümer: 39/73; Kamer: 54/11; Nebe’: 78/19; Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü’l-‘Ayn*, 8/ 415-417; el-Cevherî, *Tâcu’l-lüga ve şihâhü’l-‘Arabiyye*, 1/ 90; İbn Fâris, *Mu‘cemü mekâyisi’l-lüga*, 1/ 138, 314; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 1/ 223-225; Zebidî, *Tâcu’l-‘Arûs*, 2/47; Ahmed Muhtâr, *Mu‘cemü’l-lugati’l-‘Arabiyye el-mu’assira*, 1/ 259; İbrahim Mustafâ vd., *el-Mu‘cemü’l-vasîf*, (Kahire: Dâru’d-Da’ve), 60-75; el-Feyyûmî, *el-Mişbâhü’l-münîr*, 1, 65.

¹¹ Bakara 2/58; En’âm 6/44; Yusuf 12/25; Zümer 39/73; Kamer 54/11; Nebe’ 78/19; Muhammed Hasan Hasan Cebel, *el-Mu‘cemü’l-iştikâk el-muessel li elfâzi’l-Kur’ani’l-Kerîm* (Kahire: Mektebetü’l-Adab, 2010), 1/ 49-52.

¹² İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 1/ 223-225; Zebidî, *Tâcu’l-‘Arûs*, 2/ 47-55.

(morfoloji) ilmi uzmanlarına göre “بَابٌ” kelimesi “kıyas” manasında kullanılıp, aynı kalıpta gelen fiillerin aynı işlevi görmesini ifade etmektedir. Arap gramerinin diğer bir dalını oluşturan nahiv (sentaks) ilmi uzmanların literatüründe ise “بَابُ الْمُعْرَبِ وَالْمَبْنِيِّ، بَابُ الْفَاعِلِ، بَابُ الْحَالِ، بَابُ إِنَّ وَأَخْوَاتِهَا” örneklerinde olduğu gibi aynı çatı ve ortak payda da buluşan nahiv konularını kapsamakta olup, bu konulara bir giriş mahiyetini taşımaktadır. Fakat dil âlimleri, “بَابٌ” kelimesinin anlamsal çerçevesini biraz daha geniş tutarak sadece nahiv konularını ifade eden bir kavramla sınırlı tutmayıp, bu manayla birlikte; meşhur, asıl, benzer/nezâir ve kural/kaide gibi başka manalarda da kullanmışlardır.¹³

Arap dil terminolojisinde ise “أُمُّ” ve “بَابٌ” kelimelerinden oluşan “أُمُّ الْبَابِ” kavramı/terkibi, müfret/tekil hallerinden farklı bir anlam kazanarak, “bazı temel noktalarda benzerleriyle ortak bir paydada buluşan fakat kendisine has bazı nüanslarda onlardan ayrışan kelimeleri ifade etmektedir.” “أُمُّ الْبَابِ” kavramının bu anlamda dil âlimleri tarafından kullanıldığı kaynaklardan açıkça anlaşılmaktadır.¹⁴

¹³ Bk. Eşûlî - Zuheyr, “Hasâisu Ümmâti'l-Ebvâbi'n-Nahviyye”, 5-2; Ebü'l-Bekâ' Muhibuddîn Ukberî el-Ezeczî el-Bağdâdî, et-Tebyîn an mezâhibi'n-nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn, (Abdurrahmân b. Süleymân 'Useymîn), (Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 2000), 154.

¹⁴ Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Ali b. Yaîş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî, *Şerhü'l-Mufaşşal* (Beyrut: Dâru Kutub'l-'İlmiyye, 2001), 1/ 217; 4/ 344; 5/ 49; İbn Mâlik et-Taî, *Teshîlü'l-Fevâid*, thk. Muhammed Kâmil Berakât, (Mısır: 1967), 28; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el- b. Hişâm Ensârî el-Mısırî, *Muğni'l-lehbîb 'an kütübî'l-e'ârîb*, thk. Mâzin el-Mubarek - Muhammed Ali hamdullâh (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 6. Basım, ts.), 1/ 636-796; a.mlf., *Evdañü'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/ 237; 2/ 241; 5/ 4; a.mlf., *Şerhu Kañri'n-nedâ ve belli's-şadâ* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1997), 220-2021; Ebü'l-Velîd Zeynüddîn Hâlid b. Abdullâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd el-Carcâvî el-Ezherî, *Şerhü't-Taşrîh 'ale't-Tavzîh* (Beyrut: Dâru Kütübî'l-'İlmiyye, 2000), 1/ 334; 448, 537; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûti, *Heme'u'l-hevâmi' 'alâ şerhi cem'i'l-cevâm'*, thk. Abdulhâmid Henedâvî (Kahire: el-Mektebetu'l-Vakfiyye), 1/ 373-410; 2/ 34; 3/ 360, 371, 377, 545; Hasan b. Kâsım el-Murâdî, *el-Cened-dânî fî hurûf'l-me'ânî*, thk. Fahrüddîn Kabâve; Muhammed Nedîm Fâdil (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 2. Basım, 1983), 217, 419, 517; Ebü'l-İrfân Muhammed b. Ali el-Mısırî es-Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Üşmûni' li Elfiyyeti İbn Mâlik*, (Beyrut: Dâru Kutubî'l-'İlmiyye, 1997), 1/ 331; 2/ 106; 3/ 411-413; Ahmed Şevkî Abdüsselâm Dayf, *Medârisu'n-nahviyye* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 7. Basım, 1967), 39.

Arap Gramerinde Ümmü'l-bâb ve Felsefesi

Arap dil grameri, tarihi seyri içerisinde önce sözlü ve yazılı olarak koruma ve kayıt altına alınmaya çalışılmıştır. Daha sonra da bu kâideler, belli kitaplar içinde bir araya toplanmak suretiyle tedvin edilmiştir. Ardından da bu kitaplardaki meselelerin sınıflandırılması yoluna gidilmiştir. Bu aşamalar kaydedilirken, tarih içerisinde yapılan gramer çalışmalarının ayırıcı temel özelliklerinden hareketle, bu dönemler özelliklerine göre dil âlimleri tarafından **tesbit**, **tedvin** ve **tasnif** dönemi şeklinde isimlendirilmektedirler.¹⁵

Tedvin faaliyetiyle bir araya toplanan gramer meseleleri, belli bir sistematığe göre gruplandırılmadığından bunlardan yararlanmak zordu. Arap dil grameri ile ilgili meselelerin tedvini tamamlanınca bunların sistemli birer kitap haline getirilerek aranan meseleyi veya konuyu kolayca bulmaya imkân verecek çalışmalar ağırlık kazanmıştır. Bu bağlamda dil âlimleri, daha kullanışlı hale gelmesi ve istenilen mevzuya daha rahat ulaşılması için de aynı işlevi gören edatları ve kelimeleri aynı bâb başlığı altında konularına göre gruplandırma gereği hissettiler. Dil âlimleri bu tasnifi yaparken bu bâblar/konular içerisinde benzer görevi icra etme veya aynı manaya delalet etme ya da bu iki özellik bağlamında ortak bir paydada buluşan -deyim yerindeyse aynı aileye mensub- bazı edatların farkına varmışlardır. Fakat onlar, bu edat ve kelimeler içerisinde özellikle bir edatın kendisine has bazı özelliklerle benzerlerine üstünlük sağladığı ve onlardan ayrıştığının farkına vararak, bu olgunun felsefesinin ve mahiyetinin ne olduğu gayreti içinde olup bu ilmin mantığıyla uyumlu olarak açıklamaya ve ispatlama gayreti içerisinde olmuşlardır. Örneğin; Basra nahiv mektebinin en önemli temsilcisi olan Sibeveyhi'nin (öl.180/796), Arap gramerinin temel kaynaklarının başında gelen *el-Kitâb* adlı eserinde bu edatların başında "أَل" kelimesini kullanması¹⁶ kezâ edebiyat ve dil âlimi olan *İbn Sîde*'nin (öl. 458/1066)'nin *el-Muḥaṣṣaṣ* adlı eserinde ondan naklen, قَالَ

¹⁵ Ebü'l-Fazl Celâluddîn b. Abdurrahmân b. Ebî Bekir b. Muhammed el-Hudâyri es-Süyûfi, *el-Eṣbâh ve'n-nezâ'ir fi'n-naḥv*, thk. Abdulâl Sâlim Mukrem (Beirut: Muessesetu'r-Risâle, 1985), 1/ 12-17; Ebü'l-'Abbâs Ahmed b. Yahyâ Sa'leb, *el-Mecâlis*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Dâru'l- Meârif, 2.Basım, 1949), 1/ 102, 230; 4/ 75.

¹⁶ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 1/ 134; 3/ 63vd. ; Rifat Akbaş, "Sibeveyhi'nin el-Kitâb Adlı Eserinde Doğrudan veya Dolaylı Olarak Ele Aldığı Gramer Kavramları", *Akademik Sosyal Araştırma Dergisi* 6/75 (Ağustos 2018), 392-395.

“سَيِّوِيَه: إِنَّ أُمَّ الْجَزَاءِ وَالْأَلْفِ أُمَّ الْإِسْتِفْهَامِ وَإِلَّا أُمَّ الْإِسْتِثْنَاءِ وَالْوَاوُ أُمَّ حُرُوفِ الْعَطْفِ” *Sîbeveyh* şöyle ifade etti: Şart (edatların) esası “إِنَّ”, istifhâm (edatların) esası “الألف” istisnâ’ (edatların) esası “إِلَّا” ve âtif harflerinin esası ise “و”dır” aktarımı da göze çarpan bu çalışma ve gayretlerden biridir.¹⁷ Bu anlayıştan hareketle dil âlimleri, *ümmü'l-bâb* konusunda genel bir çerçeve çizerek şu neticeye varmışlardır: Arap gramerinde aynı işlevi gören kelimeler arasında özellikle bir kelime, bir taraftan kendi içlerindeki benzerleriyle ortak bir noktada buluşurken, diğer taraftan ise benzerlerinin sahip olmadığı bazı özelliklere de sahip olabilmektedir. Denilebilir ki, benzerlerinin sahip olmadığı özelliklere onun sahip olması, onun alâmet-i fârikasıdır. Bu bağlamda dil âlimleri, üzerinde ittifak edilmekle birlikte, aynı işlevi gören kelimeler arasında benzerleriyle ortak bir paydada buluşmanın yanı sıra, kendine has bazı özelliklerle onlardan farklılık arz eden kelimeleri, benzerlerinin esası ve *ümmü'l-bâbı* olduğunun bir nişanesi olarak “أُمَّ” kelimesiyle birlikte veya “أُمَّ الْبَابِ” unvanıyla ifade etmeye çalışmışlardır.¹⁸

Kesin olmamakla beraber bu kavramı ilk kullanan *Sîbeveyhi*'nin olduğu ve ondan sonra gelen dil âlimlerin de onu takip ederek, benzerlerinin arasında sahip olduğu bazı özelliklerle öne çıkan kelimeyi “أُمَّ” veya “أُمَّ الْبَابِ” olarak isimlendirmişlerdir.¹⁹ Dolayısıyla bazı dil âlimlere göre aynı işlevi gören kelimeler arasında “أُمَّ الْبَابِ” olan bir edat veya kelimenin olduğunu iddia ederek bu kavram, o kelimenin veya edatın kendi bâbında asıl etken ve eksen olduğu ve benzerlerinin onunla bazı noktalardan kesişmelerinden dolayı amel ettiklerini vurgulamaktadırlar.

Kaynak kitaplardan anlaşıldığı üzere bir kelimenin “أُمَّ الْبَابِ” olması ve bu mertebeye ulaşması için aşağıdaki bir takım özelliklere sahip olması gerekir. Bu özellikler kısaca şunlardır:

¹⁷ Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâil *İbn Sîde* ed-Darîr el-Mursî, *el-Muhaşşas*, thk. Lecnetu İhyâi't-Turâsi'l-'Arabi, (Beyrut: 1991), 3/ 180; Ebü Muhammed Kâsım b. Alî b. Muhammed el-Harîrî, *Şerhu mulhâti'l-i'râb*, thk. Berakât 'Abud, (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 2010), 125.

¹⁸ İbn Ya'îş, *Şerhü'l-Mufaşşal*, 1/ 217; 4/ , 344; 5/ 39; İbn Mâlik et-Tâî, *Teshîlu'l-Fevâid*, thk. Muhammed Kâmil Berakât (Kahire: b.y. 1967), 28; Murâdî, *el-Cened-dânî*, 217, 419; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/ 636-796; a.mlf., *Evdâhu'l-mesâlik*, 1/ 227-228, 326, 836; 2/241; 4/ 4; Süyûtî, *Heme'u'l-hevâmi' 'alâ şehi cem'i'l-cevâm'*, 1/ 373-410; 2/ 34, 360, 371-377, 545vd.; Sabbân, *Hâşiyetü's-Şabbân*, 1/ 331; 2/ 106; 3/ 411-413.

¹⁹ İbn Sîde, *el-Muhaşşas*, 3/ 180.

*Dilcilerin *ümmü'l-bâb* olan kelimenin üzerine ittifak etmeleri,

*Onun benzerlerine göre daha kapsayıcı olması (âmm olması),

*Arap dilinde kullanılışı daha çok ve yaygın olması,

*Yeri geldiğinde cümlede hazf edilmesinin caiz olması,

*Zâide olarak gelebilmesi (atıldığında mananın bozulmaması),

*Sade olması/ ilk bakışta asli manaya delalet etmesinin açık ve net olması,

*Mana bakımından ayrılmaz olan birbirine lazım iki kelimenin arasına (الشَّيْنَيْنِ الْمُتَلَاذِمَيْنِ) fasıla olarak gelebilmesi,

*Benzerlerinden önce zikredilebilmesi²⁰ ve zikredilmesiyle iktifa' edilebilmesi gibi özelliklere sahip olmasıdır. Fakat kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla bir kelimenin *ümmü'l-bâb* olması için bu özelliklerin tümünü taşıması şart olmayıp bir kısmına sahip olması yeterli görülmüştür. Arap gramerinde *ümmü'l-bâb* olan kelimeler ve onların sahip oldukları özellikleri zikrettiğimizde söz konusu bu özellikler daha iyi anlaşılacaktır.

Arap Gramerinde *Ümmü'l-bâb* Olan Kelimeler ve Özellikleri

Kaynaklarda ulaşabildiğimiz kadarıyla Arap gramerinde *ümmü'l-bâb* olan bu kelimelerin ekseriyeti harf olmak üzere, bazıları da fiildir. Aralarında isim bulunmamaktadır. Bu bağlamda *ümmü'l-bâb* olan bu kelimeleri fiil ve harf olmak üzere iki başlık altında incelenebilir.

1.a) Fiil Olanlar:

1.1. كَان (Kâne)

Arap gramerinde nevâsih veya nâkıs olarak bilinen fillerin (الأَفْعَالُ النَّاقِصَةُ) esası ve *ümmü'l-bâbı* Kâne fiili olarak tercih edilmektedir.²¹ Kâne'nin bu bâbta *ümmü'l-bâb* ve otoriter olarak tercih edilmesinin sebebi, onu benzerlerinden

²⁰ Arap dil âlimlerin çalışmalarında, (إِنَّ وَأَخَوَاتَهَا, ظَنَّ وَأَخَوَاتَهَا, كَانَ وَأَخَوَاتَهَا) ibaresinin çokça kullanılması buna işaret etmektedir.

²¹ Akçakoca, Arap Dili Sözdiziminin Anlambilim Boyutu -Cümle Öğeleri, Kurgusu ve Anlam-Kimlik Yayınları, Kayseri 2019, 298-300.

ayıran şüphesiz kendine has bazı özellik ve imtiyazlarından ileri gelmektedir. Bundan dolayı dilciler onu bu bâba unvan olarak zikrederek كَانْ وَأَخَوَاتُهَا (Kâne ve ehevâtuha: Kâne ve benzerleri) derler. Sabbân lakabıyla maruf olan ünlü Arap dil ve edebiyat bilginlerinden olan Ebu'l-İrfân Muhammed b. Ali el-Mısrî (öl. 1206/1792), *Hâşiyetü's-Şabbân* adlı eserindeki أَفْرَدَ كَانٌ بِالذِّكْرِ إِشَارَةً إِلَى أَنَّهَا أُمَّ الْبَابِ “Kâne'nin benzerlerinin içinden ismen zikredilmesi, onun ümmü'l-bâb olduğunun işaretidir” aktarımıyla bu hususu teyit etmektedir.²²

Kâne fiilinin, nâkıs filleri içinde *ümmü'l-bâb* olmasının gerekçeleri arasında şunlar sayılmaktadır:

* Kâne kelimesi “olmak, meydana gelmek ve oluşum” gibi manaları ifade eden (الْكُونُ) mastarından türetilmiştir. الكُونُ kelimesinin ifade ettiği oluşum manası ise bütün nâkıs fiillerin asli manalarındandır. Sabbân ve Muhammed b. Mustafa el-Hudârî (öl.1287/1870), *Hâşiyetü's-Şabbân* adlı eserindeki إِنَّمَا كَانَتْ أُمَّ الْبَابِ لِأَنَّ الْكُونَ يَعْْمُ جَمِيعَ مَدْلُولَاتِ أَخَوَاتِهَا “Kâne'nin bu alanda *ümmü'l-bâb* olması, ifade ettiği الكُونُ manası, bütün benzerlerinden mevcut olmasından kaynaklanmaktadır” diyerek bu durumu vurgulamaktadırlar.²³ Radî el-Esterâbâdî (öl. 688/1289) de *Şerhu'l-Kâfiye* adlı eserinde, فِي هِمْزِ الْكُونِ مَعْقِدٌ آخَرٌ “Hepsinde (Kâne'nin benzerlerinde) farklı bir kayıtle birlikte kendilerinde الكُونُ manası mevcuttur” yorumuyla bunu teyit etmektedir.²⁴

* Kâne kelimesi, ehevâtuha/benzerlerine kıyasla cümledeki tasarrufu ve kullanışı daha çok olup farklı konumlarda kullanılmaktadır. Binâenaleyh Kâne, cümlede; nâkıs, tâmme, zâide, şe'niyye ve bazen de istisna' gibi farklı manalara gelebilmektedir. ²⁵Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî (öl. 538/1144)'nin *el-Mufaşşal* adlı gramer kitabına yazmış olduğu geniş şerhiyle tanınan Arap dil âlimi İbn Ya'îş (öl. 643/1245) *Nitekim Kâne, ummu'l-bâbtır ve kullanışı daha yaygındır. Dört şekilde (nâkıs, tâmme, zâide, şe'niyye ve istisna') kullanılmaktadır*²⁶ diyerek Kâne'nin ihtiva ettiği farklı manalara işaret etmiştir.

²² Sabbân, *Hâşiyetü's-Şabbân*, 1/ 331; Muhammed b. Mustafâ b. Hasan el-Hudârî ed-Dimyâtî, *Hâşiyetü'l-Hudârî 'alâ Şerhi İbn 'Akîl 'alâ Elfiyeti İbn Mâlik* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 2003), 1/ 211.

²³ Sabbân, *Hâşiyetü's-Şabbân*, 1/ 331; Hudârî, Muhammed, *Hâşiyetü'l-Hudârî*, 1/ 211.

²⁴ Necmü'l-Eimme Radiyyuddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî el-Garavî es-Semnâkî (es-Semnâî), *Şerhu'l-Kâfiye İbnü'l-Hâcib*, (Beyrut: Dâru Kutub'l-İlmiyye, 1998), 4/201.

²⁵ Bu kavramlar söz konusu gramer çalışmalarda detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

²⁶ İbn Ya'îş, *Şerhü'l-Mufaşşal*, 4/ 344.

Dolayısıyla buradan hareketle nâkıs fiiller özel bir paydada birleştiklerinden benzer ve kardeş olma özelliğini kazanmışlardır. Ancak Kâne fiilinin ise bunlardan herhangi birisiyle özel bir paydası olmadığından, herhangi bir benzeri/kardeşi yoktur. Kâne, zikrettiğimiz bütün bu gerekçeleri uhdesinde ihtiva ettiğinden diğer fiiler arasında öne çıkararak bu alanda *asıl* ve *ümmü'l-bâb* olma vasfını elde ederek *ümmü'l-bâb* olarak tavsif edilmiştir.

Bu bağlamda dil âlimleri, Kâne fiilinin kullanım alanını geniş tutarak, onun benzerlerine câiz görmedikleri tasarrufları ona câiz görmüşlerdir. Arap dil âlimi Hâlid el-Ezherî (öl. 905/1499)'şöyle diyerek bu konuya dikkat çekmiştir: "وَهُمْ يَتَوَسَّعُونَ فِي أَمَهَاتِ الْأَبْوَابِ مَا لَا يَتَوَسَّعُونَ فِي غَيْرِهَا" "Dil âlimleri, *ümmü'l-bâb* olan kelimelere câiz gördükleri bazı uygulamaları onların dışındakilerine câiz görmemişlerdir."³¹

1.2. كَادَ (Kâde)

كَانَ ve benzerlerinde olduğu gibi, كَادَ ve benzerleri (mukârebe, reca ve şuru') de isim cümlesinin başına gelip mübtedayı isim, haberi de kendilerine haber yapan fiillerdir. Fakat bu fiillerin nâkıs fiillerden farkı ise haberlerinin muzari fiil olarak gelmesidir. Bu fiillerin esası ve *ümmü'l-bâbı* ise كَادَ fiili olarak tercih edilmektedir. كَادَ fiilinin benzerleri arasında *ümmü'l-bâb* olmasının gerekçeleri arasında şunlar sayılmaktadır: * Bu bâbta en meşhur ve kullanımı en yaygın olan kelimedir. * Tasarruf alanı daha geniştir. Yani mazi, muzari, ismu'l-fâil ve mastar gibi çekimleri yapılabilmektedir: (... كَادَ، يَكَادُ، كَادًا، كِيدًا، كِيدًا) * Bir görüşe göre benzerleri arasında sadece كَادَ fiili, zâide olarak gelebilmektedir.³²

1.3. ظَنَّ (Zanne)

Gerek zan, gerek yakîn ifade eden fiillerin (Zanne ve benzerlerinin) *ümmü'l-bâbı* ise ظَنَّ fiili olarak tercih edilmektedir. Zanne fiilinin Arap kelimünde bu minvalde çok kullanılması ve benzerleri arasında isminin çokça zikredilmesi ile bu bâba unvan olması ve ifade ettiği zan manası ekseninde benzerle-

³¹ Hâlid el-Ezherî *Şerhü't-Taşrih*, 1/ 448.

³² Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *İrtisâfî'ü'd-darab min lisâni'l-'Arab*, thk. Recep Osman Muhammed, (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1998), 3/ 1223-1237; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-mesâlik*, 1/ 290-312; İbn Mâlik et-Tâî, *Şerhu'l-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 2/ 59-60.

rine dönüşmesi, onun *ümmü'l-bâb* olmasında etkili olan etkenler arasında sayılmaktadır.³³

b) Harf Olanlar:

2.1. إِنْ (İnne)

İnne ve benzerleri veya fiile benzeyen harfler (حُرُوفٌ مُشَبَّهَةٌ بِالْفِعْلِ) olarak adlandırılan kelimelerin esası ve *ümmü'l-bâbı* ise إِنَّ harfi tercih edilmektedir. İnne'nin bu harfler arasında *ümmü'l-bâb* olmasının gerekçeleri arasında şunlar sayılmaktadır:

* Dil âlimleri, aslen özne olduğundan dolayı inne'nin isminin hazf edilmesini/düşürülmesini câiz görmemişlerdir. Ancak İnne'nin ismi, durum ifade eden zamîru's-şân (ضَمِيرُ الشَّانِ) ile şiirde kâfiyeye riâyet gibi zaruri durumlarda, hazfedilmesine cevaz verilmiştir.

* Benzerlerinin aksine, inne'nin haberinin manasını pekiştirmek amacıyla başına tekid "lâm"ının gelmesi, dil âlimleri tarafından câiz görülmüştür. Bu, sadece İnne'ye özgü olan bir haslettir.³⁴ Dil âlimlere göre cümlenin ifade ettiği manayı pekiştirmek amacıyla kullanılan ibtidâ' lâm-ı, kendisine sadaret hakkı olan bir harftir. Ayrıca inne'nin benzerleri/kardeşleri teşbih, temenni, tereccî ve istidrak gibi ifade ettikleri manalarıyla ibtidalılık manasını değiştirmelerine rağmen, İnne'de böyle bir değişim olmamaktadır. İnne'nin ibtidâ' lâmı aldığı halde, mana cihetinden herhangi bir değişikliğe uğramaması, söz konusu lâmı almasından herhangi bir beis görülmemesinde başlıca etken olmuştur. İbn Mâlik (öl. 672/1274), *Elfiye* adlı eserinde İnne haberinin başına lâm harfinin gelmesini caiz görmüş ve bir beytindeki şu örneği vererek (إِنِّي لَوَزَّرُ) "nitekim ben kendisine sığınan/ kendisinden yardım dileyen biriyim" söz konusu durumu vurgulamıştır.³⁵

³³ İbn Cinnî, *el-Luma' fi'l-'Arabiyye*, 52-55; İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2/ 28, 308; Şerhu Kaṭri'n-nedâ ve belli's-şadâ, 1/ 170-171; İbn Mâlik et-Tâî, *Şerhü'l-Kâfiyet's-Şâfiye*, 1/ 73; 2/ 575.

³⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ ve belli's-şadâ*, 220-2021; İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 1/ 344.

³⁵ İbn Mâlik et-Tâî, *Elfiyeytu İbn Mâlik*, 21. Ayrıca bk. Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâci en-Nihâvendî, *el-Cumel fi'n-naho*, thk.Ali Tefvîk el-Hamd (Beyrut: Muessesetu'r-

ti/varlığı, harfin varlığıyla kâim olduğundan, kelimedede asıl olan harfiyetlidir.⁴² Dolayısıyla, şart edatları arasında sadece “إِنْ” edatının harf olduğu gerçeği göz önüne alındığında, bu alanda onun *ümmü’l-bâb* olması daha evla olsa gerektir.

* “إِنْ” edatının ayırıcı özelliklerinden biri de şart manasının söz konusu olduğu her yerde “إِنْ” edatının kullanılabilmesidir. Süyûtî, İbn Ya’îş’den naklen bu hususa dikkat çekmiştir.⁴³ İbn Verrâk (öl. h. 381) da, *‘İlelu’n-nahv* adlı eserinde: “اغْلَمْ أَنَّ أَوَّلَ حُرُوفِ الْمَجَازَةِ (إِنْ) ، ” *Bilesin ki: cezâ/şart harflerinin esası “dir”*⁴⁴ ifadesiyle onlara yakın bir yorumunda bulunmuştur.

* “إِنْ” edatının gerek açık gerek mukadder olarak amel edebilmesi özelliğiyle tasarruf ve kullanım alanı, benzerlerine göre daha geniştir.

* “إِنْ” edatının imtiyazlarından biri de şiir zarureti olmadan da kendisinden sonra ism-i zâhir denilen açık bir ismin gelebilmesidir. Oysa onun benzerlerinde ise sadece zaruretin söz konusu olduğu yerlerde kendilerinden sonra ism-i zâhir gelebilmektedir. Ancak bu durumda bütün dil âlimlerinin de ittifak ettiği gibi “إِنْ” edatından sonra gizli bir fiil mükadderdir.⁴⁵ Örneğin *وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجْرُهُ* “Ve eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allah’ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al...”⁴⁶ Zira dil grameri açısından ayetin takdiri şudur: *وَإِنْ اسْتَجَارَكَ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ*. Ayrıca “إِنْ” edatından sonra cevap cümlesi ve şart cümlelerinden birinin veya ikisinin birlikte hazf olunması,⁴⁷ gerek açık gerekse gizli geldiğinde amel etmesi⁴⁸ ve

⁴² Ukberî, *el-Lübâb fi ‘ileli’l-binâ’i ve’l-i-râb*, 1/302; İbn Ya’îş, *Şerhü’l-Mufaşşal*, 8/150.

⁴³ Süyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâ’ir fi’n-naḥv*, 3/ 248.

⁴⁴ İbn Verrâk, *‘İlelu’n-Nahv*, 439, 453.

⁴⁵ İbn Ya’îş, *Şerhü’l-Mufaşşal*, 4/364; *Saymerî, Tabşîre ve’t-Tezkîre*, 1/ 418; Ebü’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî, *el-Mukteḍab, thk. Muhammed Abdulhâlik Udayma* (Beyrut: Âlemu’l-Kutub, 1994), 2/ 76; Süyûtî, *Heme’u’l-Hevâmi’*, 2/ 455; *el-Eşbâh ve’n-nezâ’ir fi’n-naḥv*, 3/ 248-250; Ebü’l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâ’ili’l-ḥilâf*, nşr. M. Muhyiddîn Abdulhâmid (Kahire: Meltebetu’s-Se’âde, 1961), 2/ 324; Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu’l-Kâfiyeti İbn Hâcib*, 4/94.

⁴⁶ et-Tevbe 9/6.

⁴⁷ İbn Mâlik, *Şerhu Kâfiyeti’ş-Şâfiye*, 3/ 170; el-Ezherî, *Şerhü’t-Taşriḥ*, 4/ , 393; Süyûtî, *Heme’u’l-Hevâmi’*, 2/ 463.

⁴⁸ İbn Ya’îş, *Şerhü’l-Mufaşşal*, 4/ 364; Süyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâ’ir fi’n-naḥv*, 3/ 248-250.

ondan sonra nâkis fiillerden “Kâne” fiilinin gelmesi gibi özellikler de “إنْ” edatının *ümmü'l-bâb* olmasının diğer gerekçeleri arasında sayılmaktadır.⁴⁹

2.3. أَنْ (En)

Muzârî fiilinin başına gelip, fiile farklı anlamlar kazandıran, fiilin son kısmını nasb eden edatların (حُرُوفُ النَّصْبِ) esas ve *ümmü'l-bâbı* “أَنْ” harfi olarak tercih edilmektedir.⁵⁰ Bundan dolayı birçok Arap dil âlimi, onu özellikle ismen ve bu bâba unvan olarak أَنْ وَأَخْوَاتُهَا (En ve ehevâtuha: En ve benzerleri) şekilde zikretmişlerdir.

Diğer *ümmü'l-bâb*'lardan olduğu gibi “أَنْ” nun benzerlerinin muzârî fiilini nasb etme işlevini yapmalarının nedeni, onlar ile en arasındaki bazı ortak benzerliklerden dolayı, ona hamledilişlerinden ileri gelmektedir.⁵¹ Bu konuda bazı dil âlimlerin görüşleri şu şekildedir: Ebü'l-Abbâs el-Müberred (öl. 286/900): “ En, fiilleri nasb etme bakımından en etkin olanıdır.”⁵² Ebü'l-Hasen er-Rummânî (öl.384/994): وهي أم حروفِ النصب؛ لأنْ “ غيرها يعملُ بتضمن معناها، وتعملُ هي بحقها في نفسها ”⁵³ İbn Hişâm en-Nahvî (öl. 761/1360): أَنْ هِيَ أُمَّ النَّبَابِ لِأَصَالَتِهَا فِي النَّصْبِ عَمَلَتْ ظَاهِرَةً وَمُضْمَرَةً بِخِلَافِ بَقِيَّةِ النَّوَاصِبِ فَلَاتَعْمَلُ إِلَّا ظَاهِرَةً “ Gerek açık ve gerekse gizli (mukadder) olduğu halde nasb işlevini yapmasından dolayı, En harfi nasb konusunda *ümmü'l-bâb* ve temel olanıdır. Onun dışındaki diğer nasb edatları ise sadece açık olarak geldiklerinde amel ederler.”⁵⁴ İbn Ya'îş ise bu konuda düşüncesini şu şekilde ifade etmiştir: “ وَأَصْلُ النَّوَاصِبِ أَنْ هِيَ أُمَّ النَّبَابِ ”⁵⁵ “En, nasb edatlarının *ümmü'l-bâb* ve temel olanıdır.”

Buradan hareketle “أَنْ” edatının nasb edatları arasında *ümmü'l-bâb* olmasının gerekçeleri arasında şunları saymak mümkündür: * أَنْ (En) edatı gerek açık, gerek gizli (mukadder) olarak nasb işlevini yaptığı halde onun benzerleri

⁴⁹ Ezherî, Şerhü't-Tasrih, 1/ 627; Süyûtî, Heme'u'l-Hevâmi', 1/ 383.

⁵⁰ Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fi'n-naħv*, 3/ 244; Mâlekî, *Rasefu'l-Me'ânî*, 193.

⁵¹ İbn Verrâk, *'İlelu'n-naħv*, 190.

⁵² Müberred, *el-Muktedab*, 3/ 6.

⁵³ Ebu'l-Hasan Ali b. İsa er-Rummânî, *Şerhu Kitâb Sibeveyhi* (Riyad: y.y. 1998), 1/ 776-777.

⁵⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, 83-84.

⁵⁵ İbn Ya'îş, *Şerhü'l-Mufaşşal*, 4/ 335.

sadece açık olarak geldiklerinde nasb amelini yaparlar. Özellikle birçok dil âlimi, çalışmalarında onun bu özelliğine dikkat çekmişlerdir.⁵⁶

*“أَنَّ” edatının bu alanda *ümmü'l-bâb* olmasının en güçlü ve üzerinde ittifak edilmiş imtiyazlarından biri de hiç şüphesiz kendisinden sonra gelen cümleyle birlikte mastara dönüşmesidir.⁵⁷ Meselâ; وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ ve وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ “Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır”⁵⁸ ve عَفْوُكُمْ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى “Onları bağışlamanız takvaya daha yakındır”⁵⁹ şeklindedir.

* (لَا مِ التَّعْلِيلِ، لَا مِ الْجُودِ، فَأَاءِ السَّبِيَّةِ، وَأَوْ الْمَعِيَّةِ، حَتَّى) gibi doğrudan doğruya muzâri fiilini nasb etmeyen edatların, kendisinden sonra -diğer nasb edatları değil de özellikle gizli bir “En” vasıtasıyla muzari fiilini nasb etmeleri “أَنَّ” edatının dikkat çeken diğer bir imtiyaz ve özelliklerindedir.⁶⁰

* Benzerlerinin aksine “أَنَّ” edatının tasarruf ve kullanım alanı daha geniştir. Diğer nasb edatları sadece gelecek anlamını ifade eden muzarinin başına gelirken, “أَنَّ” edatı hem muzari hem de mazi fiilinin başına gelebilmektedir. Ancak mazi fiili mebni olduğu için sonuna tesir edemez. Bu geniş tasarrufundan ötürü mukadderlik özelliği ona tahsis edilmiştir.⁶¹

* Bütün benzerleri harf oldukları halde sadece “أَنَّ” edatı isim olduğu rivayet edilmektedir. İbn Ya'îş, وَهِيَ حُرُوفٌ كُلُّهَا إِلَّا أَنْ فَإِنَّهَا إِسْمٌ يُحْكَمُ عَلَى مَوْضِعِهَا بِالْإِعْرَابِ “Fiili muzâriyi nasb eden bütün edatlar harf oldukları halde sadece “أَنَّ” isim olup

⁵⁶ İbn Hişâm, *Şerhü'l-Mufaşşal*, 83-84; İrbillî, *Cevâhiru'l-edeb*, 192; Murâdî, *el-Cened-dânî*, 215-216; Ahmed el-Hâşimî, *el-Kavâ'idü'l-esâsiyye*, 315; Ebü'l-Berakât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Ensârî el-Enbârî, *Eşrâru'l-'Arabiyye* (Mekke: Dâru Erkân b. Ebi'l-Erkân, 1999), 333.

⁵⁷ Mâlekî, *Rasefu'l-Me'ânî*, 193; İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭrî'n-nedâ*, 83-84.

⁵⁸ Bakara 2/148.

⁵⁹ Bakara 2/237.

⁶⁰ Bk.Enbârî, Ebü'l-Berakât, *Eşrâru'l-'Arabiyye*, 333-335; İbn Verrâk, *'İlelu'n-nahv*, 1/ 190-193.

⁶¹ İbn Ya'îş, *Şerhü'l-Mufaşşal*, 3/ 331; Enbârî, Ebü'l-Berakât, *Eşrâru'l-'Arabiyye*, 333-335. Ayrıca bkz.: Ebü Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelûsî el-Ceyyânî, *Şerhü'l-kâfiyet'ş-şâfiyye*, nşr.: Abdulmun'im Ahmed Herîdî (Mekke: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1982), 3/ 152; Mâlekî, *Rasefu'l-Me'ânî*, 193; Eric binti Osmân, *Ümmü'l-bâb fi'n-Nahv*, 354-415.

cümledeki konumuna göre irap almaktadır”⁶² aktarımı ile bu maddeye dikkat çekmektedir.

2.4. لا(İllâ)

İstisnâ' edatları arasında esas ve *ümmü'l-bâb* olarak İllâ harfi tercih edilmektedir. İllâ harfinin istisnâ edatları arasında *ümmü'l-bâb* olmasının gerekçeleri arasında ise şunlar sayılmaktadır:

* İstisnâ konusunda asıl, alâmet ve bu konuda hâkim olan edat İllâ edatıdır. Onun dışındaki istisnâ edatları ise onun istisnâlık manasını içermeleri bağlamında ona hamledilip bu babda ikinci konumda olup ferî alâmetler olarak görülmektedirler. Özellikle Sibeveyhi'nin, “بَابُ مَا يَكُونُ إِسْتِثْنَاءً بِأَلَا” diyerek İllâ edatına bağımsız bir bâb açması bunun net göstergesidir.⁶³

* Kaynak kitaplara baktığımızda İllâ kelimesinin asıl görevi istisnâ' için kullanılmasıdır.⁶⁴ Fakat onun dışındaki benzerleri ise غَيْرٌ ve سِوَى gibi ya isimdir, لَيْسَ ve لَا يَكُونُ gibi ya fiildir veya حَلَا, حَاشَا, خَلَا gibi harf ve fiil arasında müşterek edatlar olduğu görülmektedir. Bütün bu edatların istisnâ ameliyesini yapabilmeleri ise, aralarındaki ortak benzerlikten dolayı İllâ kelimesine hamledilmelerinden dolayı bu melekeyi kazanmışlardır. Çünkü غَيْرٌ kelimesinin asıl görevi nitelik için kullanılmasıdır. لَيْسَ ve لَا يَكُونُ ise nâkis fiilerden olmalarından dolayı asıl görevleri ismini merfû', haberini mansûb etmeleridir. سِوَى kelimesi ise mekân zarfı ve حَاشَا ise harfi cer için kullanılmaktadırlar. Ancak bunlar asıl görevlerinin dışında istisnâ' için kullanıldıklarında ise İllâ harfine hamledilirler.⁶⁵

⁶² İbn Ya'îş, *et-Tehzîbu'l-vesid fi'n-nahv*, thk. Fahr Sâlih Süleymân Kadâre (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1991), 193.

⁶³ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, II, 310. Ayrıca bkz.: İrbillî, *Cevâhiru'l-edeb*, 389; İbn Ya'îş, *Şerhü'l-Mufaşşal*, 2/ 60.

⁶⁴ Süyûtî, *Heme'u'l-Hevâmi'*, 2/ 201; Murâdî, *el-Cened-dânî*, 517.

⁶⁵ Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh b. Akîl el-Hemedânî, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyeti'l-Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Kahire: Dâru't-Turâs, 1980), 1/ 482-483; Süyûtî, *Heme'u'l-Hevâmi'*, 2/ 201; Murâdî, *el-Cened-dânî*, 517; Ebu'l-Hasan Ali b. Mü'min b. Muhammed b. Ali el-Hadramî İbn Ufûr el-İşbîlî en-Nahvî, *el-Muqarrab fi'n-nahv*, thk. Ahmed Abdussettâr el-Cevâri; Abdullah el-Cubûrî, (Beyrut: 1971), 1/ 172; İbn Cinnî, *el-Luma' fi'l-'Arabîyye*, thk. Fâiz Fâris (Kuveyt: Dâru'l-Kutub es-Sekâfiyye, 1985), 199-121.

* İllâ kelimesi, ehevâtuha/benzerlerine kıyasla cümledeki tasarrufu ve kullanışı yaygın olup farklı konumlar da mevcuttur. Bu anlamda benzerleri arasında sadece İllâ kelimesi, hem tâm hem de nâkis istisnâî cümlelerde kullanılmaktadır. Fakat غَيْرِ kelimesinin haricinde İllâ'nın diğer benzerleri sadece tâm istisnâî cümlelerde kullanılırlar.⁶⁶

* İllâ kelimesi, benzerlerinin aksine mübteda-haber, sıla-mevsûl, temyîz-mümeyyez, sıfat-mevsûf, fiil ve fâil gibi manalarının tamamlanması açısından bir birine bağlı, ayrılmaz olan iki kelimenin arasında (الشَّيْئَيْنِ الْمُتَلَاذِمَيْنِ) gelmesi bu bağlamda ona ait bir özelliktir. Özellikle İbn Ya'îş Şerhu'l-Mufaşşal adlı eserinde şöyle diyerek bu konuya dikkat çekmektedir: “ اعلم أن "إلا" تدخل بين المبتدأ وخبره، وبين الصفة وموصوفها، وبين الحال وصاحبه.⁶⁷

2.5. يَا (Yâ)

Nidâ', birine seslenmek veya dikkatini çekmek gayesiyle ünlem anlamı taşıyan ve bir takım edatlar yoluyla gerçekleşen bir üsluptur. Bu yolla kendisine seslenilen ya da dikkati çekilmek istenen kimseye de “münâda” denilmektedir. İhtilaflarla birlikte en meşhur nida edatları ise (يَا / أيا / هيا / أي / أ) harfleridir.⁶⁸

Dil âlimleri tarafından söz konusu nida edatların özü, esası ve ümmü'l-bâbı ise “يَا” edatı olarak tercih edilmektedir. “يَا” edatının bu bâbta ümmü'l-bâb olarak tercih edilmesinin sebebi onu benzerlerinden ayıran kendine has bazı özellik ve imtiyazlarından ileri gelmektedir. İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtibî (öl. 790/1388), والمضمر ها هنا (أن) وَخَذاً مِنْ بَيْنِ سَائِرِ أَخَوَاتِهَا، لِأَنَّهُ أُمُّ الْبَابِ كـ(يا) فِي حُرُوفِ الْيَدَاءِ، وَ (790/1388), و (إن) فِي حُرُوفِ الشَّرْطِ. “Nasb edatları arasında sadece mukadder olarak amel yapan (أَنْ) edatıdır. Çünkü o, nidâ' harfleri arasında (يا), istifhâm harfleri arasında (الهمزة) ve şart harfleri arasında (ن) harfi gibi ümmü'l-bâbtır”⁶⁹; Rummânî, وهي مِنْ حُرُوفِ الْيَدَاءِ وَهِيَ أُمُّ حُرُوفِهِ، وَيَا”⁷⁰ Yâ, nida harflerinden olup, bu harf-

⁶⁶ İrbillî, *Cevâhiru'l-edeb*, 389; İbn Ya'îş, *Şerhü'l-Mufaşşal*, II, 83.

⁶⁷ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 2/ 78-79.

⁶⁸ Bu genelde Basralıların tercih ettiği görüştür. Küfeliler ise bu nidâ harflerine ayrıca "إ" ve "أ" gibi harfleri de eklemektedirler. (İbn Cinnî, *el-Luma' fi'l-'Arabiyye*, 108; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 4/, 1-7; İbn Ya'îş, *Şerhü'l-Mufaşşal*, 5/ 48-50.

⁶⁹ Şâtibî, *el-Mekâsîdu's-Şâfiyye*, 6/ 37.

lerin özü/esasır"70; el-İrbîlî (öl. 639/1241), "يا هي أعظم حروف النداء" Ya, nidâ harfleri arasında kullanım alanı en yaygın olanıdır"71; İbn Ya'îş, "يا هي أعظم حروف النداء... فلما كانت تدور فيه هذا الدوران، كانت لأجل ذلك أم الباب والأصل في حروف لائته دائرة في جميع وجوده..." "Nidâ harflerinin aslı Ya'dır. Çünkü o, nidânın söz konusu olduğu bütün makamlarda bulunur... Bu geniş kullanımından dolayı nidâ harflerinin esası ve ümmü'l-bâbı konumundadır"72 ve İbn Hişâm ise, "O, nidâ harfleri arasında en çok kullanılanıdır" gibi açıklamalarıyla bunu vurgulamaktadırlar. Nitekim daha önceden de değindiğimiz gibi Arap dil âlimleri, ümmü'l-bâb olan kelimelere sağladıkları bazı detayları onların benzerlerine caiz görmemişlerdir.

Bütün bu zikredilenlerin ışığında "يا" edatının, nidâ edatları arasında ümmü'l-bâb olmasının gerekçeleri arasında şunları saymak mümkün hale gelmektedir:

* "يا" harfi, hem yakın hem orta hem de uzak mesafedeki nidâlarda/hitaplarda kullanılabilir.73

* "يا" harfi, nidânın söz konusu olduğu bütün yerlerde gelirken, benzerleri ise sadece özel nidâlarda gelmektedirler.74

* Nidâ harfleri arasında hafz olma özelliği sadece "يا" harfine mahsustur. İbn Hişâm'ın *Muğni'l-lebîb* adlı eserinde, "يا هي أكثر أحرف النداء استعمالا ولهذا لا يقدر عند يوسف عرض عن هذا" "Nidâ edatları arasında hitabede/seslenmede en çok kullanılan "يا" edatıdır. {يوسف عرض عن هذا} "Yusûf! Bundan vazgeç"75 ayetinde de olduğu gibi mükadder olmak şartıyla sadece düşürülebilen "يا" edatıdır"76 açıklamasıyla "يا" edatının bu özelliğine dikkat çekmiştir.

70 Rummâni en-Nahvi, *Me'âni'l-Hurûf*, 92.

71 İrbillî, *Cevâhiru'l-deb*, 291.

72 İbn Ya'îş, *Şerhü'l-Mufaşşal*, 5/ 49-50.

73 İbn Ya'îş, *Şerhü'l-Mufaşşal*, 5/ 47; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 488.

74 İbn Ya'îş, *Şerhü'l-Mufaşşal*, 5/ 47; Cârim - Emîn, *en-Nahwu'l-âdîh*, 2/ 464; Abbâs Hasan, *en-Nahwu'l-Vâfi*, 4/ 5-6.

75 Yusuf 12/49.

76 İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/ 488; İbn Hâmdûn b. el-Hâc, *Hâşiyetu İbn Hâmdûn b. el-Hâc 'alâ Şerhi Ebî Zeyd Abdurrahmân el-Mekûdî*, thk. Muhammed Sâdıki (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1993), 501.

* Lafzetullâh'ın "الله" münâdasında sadece "يَا" harfi kullanılır. İbn Hişâm, *Lafzetullâh'ın* "وَلَا يُنَادِي اسْمَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَالِاسْمَ الْمَسْتَعْتَابَ وَأَيُّهَا وَأَيْتُهَا إِلَّا بِهَا وَلَا الْمُنْدُوبَ إِلَّا بِهَا أَوْ بَوَا" münâdasında, istiğâse ve "يَا" gibi kelimelerin hitabelerinde nidâ harfleri arasında sadece "يَا" harfi kullanılır. Ayrıca ism-i mandûb da ya "يَا" ya da "وَا" harfiyle olmaktadır.⁷⁷ Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'de nidâ/hitabetin çok olmasıyla birlikte sadece "يَا" harfinin kullanılması ve zaruretin söz konusu olduğu yerlerde el takısıyla "أَلْ" birlikte bir kelimedede gelmesi gibi özellikler de "يَا" edatının ümmü'l-bâb olmasının gerekçeleri arasında sayılmaktadır.⁷⁸

2.6. أَلْوَاوُ (Vâv)

Arap kelâmında vâv harfi, âtif alanında çok kullanıldığından dolayı, dil âlimleri tarafından söz konusu âtif harflerin özü, esası ve ümmü'l-bâbı olarak tercih edilmiştir. Özellikle âtif harflerini ele alan hemen hemen bütün dilciler, konuya vâv harfi ile başlamaları, onun dilciler neznindeki ehemmiyetini göstermektedir. Bu konuda, Ebû Sâid es-Sirâfi (öl. 368/979), *Şerhu Kitâb Sîbeveyh* adlı eserinde, şunları ifade etmiştir: "هذا باب ساقٍ سيبويه فيه حُرُوفُ الْعَطْفِ، فَبَدَأَ بِالْوَاوِ لِأَنَّهَا .." ⁷⁹; el-Murâdî, "أَفْوَى حُرُوفِ الْعَطْفِ، لِأَنَّهَا تُعْطَفُ بِهَا فِي الْإِيجَابِ وَالْجَحْدِ، وَفِي كُلِّ ضَرْبٍ مِنَ الْفِعْلِ، Vâv harfi, bu alanda daha çok kullanıldığından dolayı âtif harflerinin özü/ümmü'l-bâbıdır"⁸⁰; İbn Verrâk, "أَعْلَمُ أَنَّ (الْوَاوُ) أَصْلُ حُرُوفِ الْعَطْفِ" ⁸¹; Ebu'l-Bekâ' (öl. h. 616), "Vâv harfi, âtif harflerinin esasıdır"⁸²; el-Mâlekî, "وهي أَكْثَرُ مَوَاقِعِهَا وَهِيَ" *Arap kelâmında bu bağlamda çok kullanıldığından dolayı O, âtif harflerinin ümmü'l-bâbıdır* " ve el-İrbilî, "وهي أَكْثَرُ مَوَاقِعِهَا وَهِيَ" *Ve O, âtif harfleri arasında daha çok kullanılan olmasından dolayı bu bâbta esastır*" gibi bir çok dil âlimi benzer yorumlarıyla vâv harfinin bu özelliğine dikkat çekmişlerdir. Bu bağlamda vâv harfi, âtif harfleri arasında ümmü'l-bâb olmasının gerekçeleri arasında şunlar sayılmaktadır:

⁷⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/ 488; a.mlf., *Şerhu Kaşri'n-nedâ*, 299-301; a.mlf., *Evdahu'l-mesâlik*, 4/ 6-7; Cârîm - Emîn, *en-Nahvu'l-vâdih*, 2/ 464; Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 7/ 5-6.

⁷⁸ İbn Hâmdûn, *Hâşiyetu İbn Hâmdûn*, 509; İbn Uşfûr, *el-Mukarrab fi'n-nahv*, 1/ 176; Süyûtî, *Heme'u'l-Hevâmi*, 2/ 36.

⁷⁹ Ebû Saîd Hasan b. Abdullâh el-Merzubân es-Sirâfi, *Şerhu Kitab Sîbeveyhi*, thk. Ahmed Hasan Mehdîlî - Ali Seyid Ali (Beirut: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 2008), 2/ 339.

⁸⁰ Murâdî, *el-Cene'd-dâni*, 158.

⁸¹ İbn Verrâk, *İlelu'n-nahv*, 377.

⁸² Ukberî, *el-Lübâb fi 'ileli'l-binâ'i ve'l-i'râb*, 1/ 416.

* Vâv harfi, mana bakımından sadece Ma'tûf (مَعْتُوفٌ) ve ma'tûfun aleyh (مَعْتُوفٌ إِلَيْهِ) 'inin eylemde ortaklığını (الإشتراك) ifade eden tek âtif harfidir. Özellikle belâgat ilminde vasl sanatının vâv ile yapılması, onun bu özelliğinden ileri gelmektedir. Burada diğer âtif harfleri değil de sadece "vâv harfinin esas alınmasının sebebi, âtif vâv'ının, atıfla birlikte ek bir manasının olmamasıdır. Mutlak manada âtif yapmak için kullanılır. Öncelik sonralık söz konusu değildir. Buna binâen Arapçada diğer âtif harfleri incelendiğinde, vâv harfi dışındaki bütün harfler, âtif ameliyesini yaparken, sadece iki cümleyi birbirine bağlamakla kalmazlar, cümleye farklı anlamlar da kazandırırılar. Dolayısıyla vâv dışındaki harflerin sadece âtif yapmaya münhasır harfler olmayıp, atfın dışında başka özellikleri de bulunmaktadır. Örneğin, "ف" harfi ile yapılan bir âtifte, ikinci cümledeki yargının birinci cümledeki hükmün hemen peşi sıra gerçekleştiği "مَّم" ile yapılan âtifte kendisine âtif yapılan cümledeki yargı ile atfedilen cümledeki yargı arasında belli bir süre (terâhî) olduğu, "ل" harfiyle yapılan âtifte ise atfedilen kelime veya cümlenin, ma'tûfu'n- aleyhin hükmünde olmayıp tam tersi yönünde bir mana kazandığı görülmektedir. Bu sebeple "vasl" sadece vâv harfi ile yapılır.⁸³ Dolayısıyla vâv harfinin dışındaki diğer âtif harfleri, âtif manasıyla birlikte tertîb, şek, idrâb, fakat, hattâ/bile gibi ek manaları da ifade etmektedirler. Bu bağlamda diğer âtif harfleri mürekkebin kelimelelere benzerken, vâv harfi ise müfred konumundadır. Mürekkebin kelimeleler, ancak müfred kelimelelerin bir araya gelmeleriyle vücud bulurlar. Dolayısıyla, mürekkebin hayatiyeti/varlığı, müfredin varlığıyla kâim olduğundan, kelimedede asıl olan müfretliktir. Binâenaleyh, âtif harflerin arasında tekil/müfret olan yalnızca vâv harfi olduğuna göre, bu durumda Vâv harfinin âtif harflerinin *ümmü'l-babı* olması en uygun olanı olsa gerektir.

* Vâv harfi, hem olumlu, hem de olumsuz cümlelerde âtif harfi olarak kullanılabilir.⁸⁴

⁸³ Enbârî, Ebü'l-Berakât, *Esrâru'l-'Arabiyye*, 302; İbn Ya'îş, *Şerhü'l-Mufaşşal*, 5/ 90; Ukberî, *el-Lübâb fî 'ileli'l-binâ'i ve'l-i'râb*, 1/ 416; Nusreddin Bolelli, *Belâgat (Kur'ân Edebiyat Meânî-Beyân-Bedî')*, (İstanbul: Rağbet Yay. 2000), 249; Ali Bulut, *Belâgat (Meânî-Beyân-Bedî')*, (İstanbul: İfav yay. 4. Basım, 2015), 148-150; Tacettin Uzun vd., *Anlatımlı Belâgat*, ed. Tacettin Uzun (Konya: Sebât Ofset Matbaacılık, 2. Basım, 2015), 62-63.

⁸⁴ Sirâfî, , *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi*, 2/ 339.

* Vâv harfinin diğer bir özelliği ise (فَاعِلٌ، خَاصِمٌ، تَشَاتَمٌ، اِخْتِصَامٌ) gibi müşâreke ifade eden fiillerin atfedilmesinde kullanılmasıdır. Ebü'l-Kâsım ez-Zeccâî (öl. 337/949), Vâv harfinin bu özelliğini şu şekilde ifade etmiştir: *وما كَانَ مِنَ الْأَفْعَالِ لَا يَسْتَعْنِي بِفَاعِلٍ وَاجِدٍ لَمْ يَجُزِ الْعَطْفُ عَلَى فَاعِلِهِ إِلَّا بِالْوَاوِ خَاصَّةً* “Sadece bir fâil ile yetinmeyen fiillerin fâillerine bir şeyi atfetme durumu sadece vâv harfi ile caizdir.”⁸⁵ Kezâ Sirâfî de şöyle diyerek bu kanaate olduğunu ihsas ettirmiştir: *فَيَمَا تَنْفَرِدُ بِهِ الْوَاوُ مِنْ ضُرُوبِ الْفِعْلِ، وَهُوَ مَا كَانَ يَقْتَضِي مِنَ الْفِعْلِ اثْنَيْنِ فَصَاعِدًا* “Vâv harfinin filler konusunda diğer bir özelliği ise iki veya daha fazla fâil isteyen fiillerin atfedilmesinde gelmesidir.”⁸⁶

* Vâv harfinin, iltibas ve şüphenin olmadığı yerlerde hazf olması caizdir. Mesela; *كَيْفَ أَصْبَحْتَ كَيْفَ أَمْسَيْتَ* “nasıl sabahladın nasıl geceledin” dediğimizde atf harfi getirmediğimiz halde cümlede herhangi bir karışıklık söz konusu değildir. Dolayısıyla bu gibi yerlerde vâv harfinin düşmesi caiz görülmüştür.⁸⁷

* Vâv harfi, manaları aynı olan iki kelimeyi de birbirine atf için kullanılabilmektedir. *بِنَّمَا أَشْكُوا بِنِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ* “Ben acımı ve kederimi ancak Allah’a arz ediyorum”⁸⁸ ayette müterâdif/anlamdaş, müterâdife atfedilmiştir. Çünkü buradaki “بِنِّي” ve “حزن” lafızları farklı olmakla beraber, aynı anlamı ifade eden anlamdaş (elfaz-ı müteradife) olan iki kelimedir.⁸⁹ Ayrıca cüz, yan parçayı külle, sâbık (tarih olarak önce) olanı lâhıka (sonradan gelene), geneli özele, özeli de genele atfetme, olumsuzluk ifade eden lâ harfi, şekk ifade eden *immâ* ve istidrak manasına gelen lâkin edatlarıyla birlikte gelmesi gibi hususlar da vâv harfinin diğer bazı özelliklerindedir.⁹⁰

2.7. الهمزة (/Hemze)

Arap kelâmında, hemze istifhâm alanında çok kullanıldığından dolayı, dil âlimleri tarafından hemze söz konusu istifhâm edatlarının özü, esası ve

⁸⁵ Zeccâî, el-Cumel fi'n-nahv, 19.

⁸⁶ Sirâfî, Şerhu Kitâbi Sibeveyhi, 2/ 339.

⁸⁷ Ezherî, Şerhu't-Taşrih, 3/ 563; Sabbân, Hâşiyetu's-Sabân, 3/ 93; Ahmed el-Hâşimî, el-Kavâ'idü'l-esâsiyye li'l-luğati'l-'Arabiyye, 277.

⁸⁸ Yusuf: 12/86.

⁸⁹ İbn Hişâm, Muğni'l-lebîb, 1/ 357; Ezherî, Şerhu't-Taşrih, 3/ 560; Süyûtî, Heme'u'l-Hevâmi', 3/, 157.

⁹⁰ Saymerî, Tabsire ve't-Tezkire, 1/ 418; İbn Hişâm, Muğni'l-lebîb, 1/ 357; Ezherî, Şerhu't-Taşrih, 3/ 560; Süyûtî, Heme'u'l-Hevâmi', 3/ 157; Sabbân, Hâşiyetu's-Sabbân, 3/ 92.

ümmü'l-bâbı olarak tercih edilmiştir.⁹¹ İbn Esîr el-Cezerî (öl. h. 606), bu hususu şöyle anlatmıştır: *أما الهمزة هي في الاستفهام أم البَاب، والباقي من الأدوات تبع لها، وهي أعم تصرفاً من غيرها* "İstifhâm edatlarından hemzeye gelince istifhâm konusunda ummu'l-bâb olup benzerleri ise bu konuda kendisine tabiidirler. Ayrıca o benzerlerine göre kullanım alanı daha geniştir; Ebû Muhammed es-Sameyrî (öl. 541/1147?) ise şöyle demektedir: *فأما الهمزة: فهي أصلُ حروفِ الإستفهام* "Hemzeye gelince kendisi istifhâm harflerinin esasıdır"⁹²; el-İrbilî, bu konudaki kanaatini şu ifadelerle dile getirmiştir: *ولأصلاتها وخفتها كثر استعمالها وتصرفها* "Hemze, bu alanda asıl ve kullanışı hafif olduğu için tasarruf ve kullanışı daha yaygındır."⁹³ İbn Ümmü Kâsım el-Murâdî'ye (öl. 749/1348) göre de hemze bu konuda asıldır. *فهي أصلُ أدواتِ الإستفهام* "Hemze, istifhâm edatlarının esasıdır."⁹⁴ Diğer ümmü'l-bâblardan olduğu gibi, hemze de bazı özelliklerden dolayı nahiv âlimleri tarafından söz konusu istifhâm edatlarının özü, esası ve ümmü'l-bâbı olarak tercih edilmiştir. Bu özellikleri ise şunlardır:

* İstifhâm konusunda asıl ve bu konuda hâkim olan edat hemzedir. Onun dışındaki istifhâm/soru edatları ise gerek isim, gerek harf ve gerekse zarf olanlar, onun manasını içermelerinden dolayı ona hamledip bu bâbda ikinci konumda olup ferî alâmetler olarak görülmektedirler. el-İrbilî, bu gerçeği şu şekilde açıklamıştır: *والهمزة هي أصلُ البَابِ ولذلك تَقَدَّرُ أدواتُ الإستفهام كلها بها أسماءً وظُروفاً* "Bu bapta asıl olan hemze (hâ)dir. Bundan dolayı gerek isim, gerek zarf ve gerekse harf olan bütün istifhâm edatları bu konuda aralarındaki illet (gerekçe) sebebiyle hemzeye hamledilmektedirler."⁹⁵

* Hemze (hâ), tasdik, tasavvur, takrîr ve tesviye gibi istifhâmın söz konusu olduğu bütün kısımlarında da kullanılmaktadır.⁹⁶

⁹¹ İbn Hişâm, *Evḍaḥu'l-mesâlik*, 2/ 141; Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/ 106.

⁹² *Saymerî*, *Tabsîre ve't-Tezkîre*, 1/ 467.

⁹³ İrbillî, *Cevâhiru'l-edeb*, 34.

⁹⁴ Murâdî, *el-Cened-dânî*, 30-31.

⁹⁵ İrbillî, *Cevâhiru'l-edeb*, 34.

⁹⁶ **Tasdik sorusu**; Faile, nâib-i fâile, muhtedâya veya aslında muhtedâ olan isme isnat edilecek hükmün sabit olup olmadığını tespit etmek için sorulan sorudur/ bir hükmün onaylanmasıdır. **Tasavvur** ise zihinde oluşan birden fazla hükmün gerçek olanını belirlemek manasına gelmektedir. **Takrîr**: Muhatabı kendisine sorulan konuyu kabul etmeye sevk etmek için ve mufred bir şeyi öğrenmek için sorulan sorudur. **Tesviye sorusu** ise eylemin gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesinin eşit olduğunu ifade eden sorudur.

* Hemze (ٲ)nin imtiyazlarından biri de tam bir sadaret hakkına sahip olup öne geçme üstünlüğüne sahip olmasıdır.⁹⁷ İbn Hişâm, hemze (ٲ)nin tam sadaret hakkına sahip olmasını iki nedene bağlamaktadır: a) Idrâb ifade eden “أَمْ” edatından sonra diğer istifhâm edatları gelebildikleri halde hemze onun sonra gelemmez. b) Sadaret konusunda önceliğinin olduğunu göstermek açısından “و”, “ف”, ve “نَمْ” ile yapılan âtıflarda bunların başında Hemze (ٲ) geldiği halde, diğer istifhâm edatları ise bu âtıf harflerinden sonra gelirler.⁹⁸

* Bazen istifham edatları -değişik gayelerle- esâs mânasından çıkıp cümlelerin gelişinden anlaşılacağı üzere başka manalarda kullanılabilirken, hemze ise sadece istifhâm manâsında kullanılmaktadır.⁹⁹ Ayrıca hemzenin dışındaki istifhâm edatları, sadece olumlu cümlelerde gelebilirken, hemzenin hem olumlu hem de olumsuz cümlelerde gelebilmesi, hafz olması, kendisinden sonra müfred bir ismin gelmesinin caiz olması, şart edatlarının üzerine gelmesi ve takrîr istifhâmında sadece kendisinin gelmesi gibi özellikler de onun *ümmü'l-bâb* olmasını sağlayan etkenlerdir.¹⁰⁰

2.8. بَاءُ الْقَسَمِ (Bâu'l-Kasem)

Arap gramerinde yemin için kullanılan “ب”, “و”, “ت” ve “ل” harflerin ve “أَيْمَنَ”, “أَعْمَرِي” ve “هَيْمَ” gibi edatların esası ve *ümmü'l-bâbı* ise “ب” harfi olarak tercih edilmektedir. Diğer kasem harfleri ve edatları ise bu konuda aralarındaki ortak benzerlikten dolayı ona hamledilmektedirler. Hemen hemen bütün temel kaynaklar, “ب” harfinin *ümmü'l-bâb* olduğu üzerine ittifak etmektedirler. Meselâ; Suyûtî, *أَحَدَهَا الْبَاءُ وَهِيَ الْأَصْلُ أَيُّ أَصْلٍ أَحْرَفَهُ وَإِنْ كَانَتْ الْوَاوُ أَكْثَرَ اسْتِعْمَالًا مِنْهَا لِأَنَّهَا* Kasem harflerinden biri olan “ب” harfi -her ne kadar bu konuda “و” daha çok kullanıyor olsa da- bu harflerin esasıdır. Çünkü “ب” harfi *ilsâk* manasını ifade edip, kasem fiilini kendisiyle yemin edene bağlamaktadır¹⁰¹;

(Müberred, *el-Muktabad*, 2/ 53; İrbillî, *Cevâhiru'l-edebe*, 34; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fi'n-naḥv*, 2/149.

⁹⁷ Süyûtî, *Heme'u'l-Hevâmi'*, 2/ 482-485; a.mlf., *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fi'n-naḥv*, 2/ 148-149.

⁹⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/ 15.

⁹⁹ Celâluddîn Muhammed b. Abdurrahmân el-Hâtib el-Kazvîni, *el-İzâh fi 'ulûmi'l-belâga*, (Kahire: b.y., t.s.), I, 137-142.

¹⁰⁰ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 3/ 175; Müberred, *el-Muktabad*, 3/ 294; Radî el-Esterâbâdî, *Şerhü'l-Kâfiye*, 4/ 482-485; İbn Ya'îş, *Şerhü'l-Mufaşşal*, 5/ 151; Murâdî, *el-Cened-dânî*, 30-31.

¹⁰¹ Süyûtî, *Heme'u'l-Hevâmi'*, 2/477-481.

Muberrid, *el-Bâ' el-âsıl* "el-Bâ', kasem harflerinin aslıdır"¹⁰², İbn Ya'îş, *فَأَمَّا الْبَاءُ، فَهِيَ أَصْلُ حُرُوفِ الْقَسَمِ؛ لِأَنَّهَا حَرَفٌ إِضَافَةٌ، وَمَعْنَاهَا الْإِلْصَاقُ، فَأَضَاقَتْ مَعْنَى الْقَسَمِ إِلَى الْمَقْسَمِ بِهِ، وَغَيْرُهَا، إِنَّمَا هُوَ مَحْمُولٌ عَلَيْهَا،* *İzâfet harfi ve ilsâk/bitişme manasını ifade ederek kendisiyle yemin eden şeye yemin manasını kattığından dolayı "ب" harfi, kasem/yemin için kullanılan harflerinin aslıdır. Onun dışındakiler ise bu konuda ona hamledilmektedirler"*¹⁰³ gibi edipler benzer yorumlarıyla "ب" harfinin bu özelliğini net bir şekilde vurgulamaktadırlar. Bu bağlamda "ب" harfinin, kasem edatları arasında ümmü'l-bâb olmasının gerekçeleri arasında şunlar sayılmaktadır:

*. "ب" harfi, hem ism-i zâhirin hem de zamirin başına gelebilmektedir.¹⁰⁴
*. "أقسم بالله" Allah'a yemin ederim" cümlesinde de olduğu gibi sadece "ب" harfi ile birlikte kasem/yemin ifade eden fiil zikredilmektedir.¹⁰⁵

*. Benzerlerinin arasında sadece "ب" harfinin, cümlede hazf olunmasının caiz olmasıdır.¹⁰⁶

2.9. مِنْ (Min)

Yalnız başına herhangi bir anlam ifade etmeyen, ancak bir isme dâhil olduklarında manaya katkıda bulunan ve isimlerin sonu cer/kesra eden harf-i cerlerin esası ve ümmü'l-bâbı ise مِنْ harfi olarak tercih edilmektedir. Arap kelimelerinde çok kullanılması ve tasarrufundan dolayı hemen hemen bütün temel kaynaklar, مِنْ harfinin ümmü'l-bâbı olması üzerine ittifak etmektedirler. İbn Sâîğ (öl. 776/1375), *وَابْتَدَأَ بِذِكْرِ (مِنْ) لِأَنَّهَا أُمَّ الْبَابِ، وَهُوَ حَرْفٌ جَرٌّ يَدْخُلُ عَلَى الظَّاهِرِ وَعَلَى الْمُضْمَرِ*, "Harf-i cerler arasında öncelikle (من) harfiyle başlamasının sebebi, onun ümmü'l-bâb olmasından ileri gelmektedir. Hem ism-i zahir hem de zamire dâhil olan bir harf-i

¹⁰² Müberred, *el-Muktedâb*, 2/319.

¹⁰³ İbn Ya'îş, *Şerhü'l-Mufaşşal*, 4/ 489-490. Ayrıca bk. İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/ 156-158; Ukberî, *el-Lübâb fî 'ileli'l-binâ'î ve'l-i'râb*, 1/ 373-374; İbn Verrâk, *'İlelu'n-nahv*, 211-215; Neccâr, Muhammed Abdulazîz, *Diyâu's-sâlik İlä evdâhu'l-mesâlik*, (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2001), 2/ 280; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *et-Tezyîl ve't-tekmîl fî şerhi't-Teshîl*, thk. Hasan Hadâvî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, t.s.), 11/ 359.

¹⁰⁴ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2/ 19; İbn Ya'îş, *Şerhü'l-Mufaşşal*, 4/ 489-490; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/ 156-158; Ukberî, *el-Lübâb fî 'ileli'l-binâ'î ve'l-i'râb*, 1/ 373-374; İbn Verrâk, *'İlelu'n-nahv*, 211-215; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *et-Tezyîl ve't-tekmîl fî şerhi't-Teshîl*, 11/ 359.

¹⁰⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/ 105; Murâdî, *el-Cened-dânî*, 45.

¹⁰⁶ Süyûtî, *Heme'u'l-Hevâmi'*, 2/ 391.

cerdir”¹⁰⁷; Sabbân, *لأنها أقوى حُرُوفِ الْجَزِّ ولذلك دَخَلْتُ على ما لم يَدْخُلْ عليه غَيْرُهَا نَحْوُ* “من عندك إنما بدأ بمن؛ لأنها أقوى حُرُوفِ الْجَزِّ ولذلك دَخَلْتُ على ما لم يَدْخُلْ عليه غَيْرُهَا نَحْوُ”¹⁰⁸; Eşmûnî (öl. 918/1513), ... *لأنها أقوى حُرُوفِ الْجَزِّ* “Min harfi, harfi cerlerin en güçlüsü olduğundan dolayı kendisiyle başladığını ifade etmesi” ve Ezherî’nin *لأنها أمُّ البابِ ولكلِّ بابٍ أمُّ تمتازٍ بخاصةٍ دونَ أخواتها* “Çünkü o, ümmü’l-bâbdır. Her babda benzerlerinin sahip olmadığı bazı imtiyazlara sahip olan bir ümmü’l-bâbın olduğu”¹⁰⁹ gibi edibler, benzer yorumlarıyla (من)harfinin, harf-ı cerlerin esası ve ümmü’l-bâbı olduğu özelliğine dikkat çekmişlerdir.

Bu bağlamda (من) harfinin, harf-ı cerlerin arasında ümmü’l-bâb olmasının gerekçeleri arasında şunları zikretmek mümkündür: * Min harfinin, Arap kelimelerinde çok kullanılması ve tasarruf alanının geniş olması, * Harf-i cerler arasında sadece onun gayr-ı mutesarriif/ çekimlenemeyen, (عند، لَدُنْ، دُونَ، مَعَ، قَبْلُ، بَعْدُ) gibi zarfların başına gelip onları mecrur etmesi, *Hem ism-i zâhir hem de zamire dâhil olması ve * harf-i cerler arasında sadece onun على ve عَنْ gibi harf-i cerin başına gelebilmesidir.¹¹⁰

Sonuç

Ümmü’l-bâb kavramı, Arap gramerinin asli kavramlarından biri olup, daha çok klasik gramer kitaplarında, mütekaddimün dil âlimleri ve edebiyatçılar tarafından kullanılan bir kavramdır. Ümmü’l-bâb kavramı, özellikle *el-Kitâb, el-Muktedâb, el-Cümel li’z-Zeccâcî, Şerhu’l-Mufaşşal, Şerhu’l-Kâfiyetü’s-Şâfiye, Rasefu’l-me’ânî, el-Cened-dânî fî hurûf’l-me’ânî, Muğni’l-lebîb* ve *Heme’u’l-Hevâmi’* adlı eserlerde sıkça yer almaktadır. Ümmü’l-bâb olan kelime ve edatların çoğu harftirler. *ظَنَّ كَادَ إِكَانَ* gibi bazıları da fiil konumunda olup aralarında isim bulunmamaktadır. Bu kavram söz konusu kelimenin, içinde bulunduğu bâbın esası ve temel eksenini mahiyetinde olduğu, benzerlerinin sahip olduğu özelliklerin yanı sıra, onların sahip olmadığı imtiyazlara sahip olan kelimeyi ifade etmektedir. Arap dil âlimleri, bu kelimelere verdikleri imtiyaz ve genişliği

¹⁰⁷ İbn Sâiğ, Şemsuddîn, *el-Lumha*, 1/ 63.

¹⁰⁸ Sabbân, *Hâşiyetü’s-Sabbân*, 1/ 331

¹⁰⁹ Ezherî, *Şerhü’t-Taşrih*, 2/ 521.

¹¹⁰ Ezherî, *Şerhü’t-Taşrih*, 2/ 521; Sabbân, *Hâşiyetü’s-Sabbân*, 1/ 331; Hudarî, Muhammed, *Hâşiyetü’l-Hudârî*, 1/ 199.

onların benzerlerine vermemişlerdir. Daha açık bir ifadeyle; bunlar kendi babında baskın karakter olup otoriter olan kelime ve edatlardır. Söz konu edatların, Arap keliminde çok kullanılmaları, tasarruf alanlarının geniş ve kapsayıcı olması hemen hemen *ümmü'l-bâb* olan tüm kelime ve edatların ortak özelliklerdir. Ayrıca dil âlimlerin bu tür kelime ve edatların *ümmü'l-bâb* olduklarında ittifak etmeleri, kendi bâbında benzerlerinden önce zikredilmeleri, bazı yerlerde zikredilmesiyle iktifa edilmesi, ifade ettiği mana ve lafız bakımından sade olması bunların ortak özellikleri arasında sayılmak mümkündür. *Ümmü'l-bâb* olan bir kelimenin tüm bu özellikleri taşıması şart olmayıp, onu benzerlerinden ayıran özelliklerden bazılarını taşıması yeterli olmaktadır.

Kaynakça

- Abbâs, Hasan. *en-Nahvu'l-vâfi*. Beyrut: Daru'l-Me'ârif, 15. Basım, 2009.
- Akbaş, Rifat. "Sibeveyhi'nin el-Kitâb Adlı Eserinde Doğrudan veya Dolaylı Olarak Ele Aldığı Gramer Kavramları". *Akademik Sosyal Araştırma Dergisi* 6/75 (Ağustos 2018), 391-415.
- Ahmed el-Hâşimî, b. İbrâhîm b. Mustafâ es-Seyyîd. *el-Kavâ'idü'l-esâsiyye li'l-luğati'l-'Arabîyye*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rif, 3. Basım, 2011.
- Akçakoca, Yusuf. *Basra ve Kûfe Ekollerinin Terminoloji Tartışmaları -Mansûb Cümle Elemanları Örneğinde-*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Akçakoca, Yusuf. *Arap Dili Sözdiziminin Anlambilim Boyutu -Cümle Öğeleri, Kurgusu ve Anlam-*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.
- Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd. *Hiżânetü'l-edeb*. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Mısır: el-Heyetu'l-Misriyyetu'l-'Âmme li'l-Kitâb, 1979.
- Bolelli, Nusreddin. *Belâgat (Kur'ân Edebiyat Meânî-Beyân-Bedî')*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000.
- Bulut, Ali. *Belâgat (Meânî-Beyân-Bedî')*. İstanbul: İfav Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Cârim, Ali - Emîn, Mustafâ. *el-Belâgetü'l-vâdiha*. Beyrut: Dâru'l-Me'ârif, 1999.

- Cevherî, Ebû Nâsır İsmâil b. Hammâd el-Farabî. *Tâcü'l-luğa ve şihâhü'l-'Arabîyye*. thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi lil-Melâyîn, 4. Basım, 1987.
- Dayf, Şevki. Ahmed Şevki Abdusselâm. *el-Medârisü'n-naħviyye*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1967.
- Ebû Hayyân el-Endelusî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân. *et-Tezyîl ve't-tekmîl fî şerhi't-Teshîl*. thk. Hasan Hadâvî. 11 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- Ebû Hayyân el-Endelusî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân. *İr-tişâfü'd-darab min lisâni'l-'Arab*. thk. Recep Osman Muhammed. 5 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1998.
- Enbârî, Ebü'l-Berakât Kemâleddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Ensârî. *Esrârü'l-'Arabîyye*. Mekke: Dâru Erkân b. Ebî'l-Erkân, 1999.
- Enbârî, Ebü'l-Berakât Kemâleddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Ensârî. *el-İnsâf fî mesâ'ili'l-hilâf*. nşr. M. Muhyiddîn Abdulhâmîd. 2 Cilt. Mısır: Meltebetu's-Se'âde, 1961.
- Eriç binti Osmân b. İbrâhîm el-Murşid. *Ummu'l-bâb fi'n-nahv*. Mekke: Câmî'atu'l-Ummu'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1422.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-luğa*. thk. Muhammed 'Avd Mu'arrab. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2000.
- Feyyûmî, Ebü'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevî. *el-Misbâhu'l-munîr fi garîbi's-şerhi'l-kebîr*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiyye, ts.
- Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Yakûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhîr*. nşr. Mektebetu't-Tahkîk ve't-Turâs fî Müesseseti'r-Risâle. Beyrut: y.y., 8. Basım, 2005.
- Hâlid el-Ezherî, Ebü'l-Velîd Zeynuddîn b. Abdullâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd el-Carcâvî. *Şerhu't-taşrîh 'ale't-tavzîh (et-Taşrîh bi-maẓmûni't-tavzîh)*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Kutub'l-İlmiyye, 2000.

- Halîl b. Ahmed Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. 'Amr b. Temîm. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûnî - İbrâhîm es-Sâmîrî. 8 Cilt. Beyrut: Dar ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Hudârî, Muhammed b. Mustafâ b. Hasan ed-Dimyâtî. *Hâşiyetü'l-Hudârî 'alâ şerhi İbn 'Akîl 'alâ Elfiyeti İbn Mâlik*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 2003.
- İbn 'Akîl, Abdullâh b. Abdurrahmân el-'Ukaylî el-Hemedânî el-Mısırî. *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyeti'l-Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-Turâs, 10. Basım, 1980.
- İbn 'Ufûr el-İşbîlî, Ebu'l-Hasan Alî b. Mü'mîn b. Muhammed b. Alî el-Hadramî en-Nahvî. *el-Muḳarrib fi'n-nahv*. thk. Ahmed Abdusettâr el-Cevârî - Abdullah el-Cubûrî. b.y. 1971.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî. *el-Lüma' fi'l-'Arabiyye*. thk. Fâiz Fâris. Kuveyt: Dâru'l-Kutub es-Sekâfiyye, 1985.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî. *el-Münşif*. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Kadim, 1952.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî. *el-Haşâ'îş*. thk. Muhammed Ali en-Necâr. 4 Cilt. Bağdat: Dâru's-Şuûnî's-Sekâfiyye, 1990.
- İbn Fâris, Ebû Hasan b. Zekeriyâ' el-Kazvînî. Mu'cemü mekâyisi'l-luğa. thk. Abdusselâm Hârûn. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1979.
- İbn Hişâm en-Nahvî, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî el-Mısırî. *Evḍahu'l-mesâlik ilâ Elfiyeti İbn Mâlik*. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Hişâm en-Nahvî, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî el-Mısırî. *Şerhu Ḳaṭri'n-nedâ ve belli's-şadâ*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1997.
- İbn Hişâm en-Nahvî, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî el-Mısırî. Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb. thk. Mâzin el-Mubarek - Muhammed Ali Hamdullâh. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 6. Basım, 1985.

- İbn Mâlik et-Tâî, Ebû Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh el-Endelûsî el-Ceyyânî. *Elfiyye*. Beyrut: Dâru't-Te'âvun, ts.
- İbn Mâlik et-Tâî, Ebû Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh el-Endelûsî el-Ceyyânî. *Şerhü'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*. nşr. Abdulmun'im Ahmed Herîdî. Mekke: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1982.
- İbn Mâlik et-Tâî, Ebû Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh el-Endelûsî el-Ceyyânî. *Teshîlü'l-Fevâ'id ve tekmilü'l-Mağâsid*. thk. Muhammed Kâmil Berakât. Mısır 1967.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-İfrîkî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 3. Basım, 1414.
- İbn Verrâk, Muhammed b. Abdullâh b. Abbâs Ebu'l-Hasan. *'İlelü'n-nahv*, Riyad: Mektebetu'r-Raşd, 1999.
- İbn Ya'îş, Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Muhammed el-Esedî el-Halebî. *Şerhü'l-Mufaşşal*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Kutub'l-İlmiyye, 2001.
- İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. *el-Uşûl fi'n-nahv*. thk. Abdu'l-Hüseyn el-Fetelî. 3 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2009.
- İrbillî, Alauddîn b. Ali b. el-İmam Bedruddîn b. Muhammed. Cevâhirü'l-edeb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab. thk. Bedî Yakûb. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1991.
- Mâlekî, Ahmed b. Abdunnûr, *Rasefu'l-me'ânî fî şerhî hurûfi'l-me'ânî*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrâd. Dimaşk: Dâru'l-Kelâm, 3. Basım, 2006.
- Mehdî el-Mahzûnî, *Medresetü'l-Kûfe ve menhecuhâ fî dirâseti'l-luğa ve'n-nuhât*. Kahire: Şirketu Mektebetu ve Matbaâtu Mustafâ el-Bâbî ve Evlâduhu bi Mısır, 2. Basım, 1958.
- Merâğî, Ahmed Mustafa. *'Ulûmu'l-belâğa*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1993.
- Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Muktedâb*. thk. Muhammed Abdulhâlik Udayma. 3 Cilt. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1994.

- Muhammed Ahmed el-Eşuli; Zuheyr Abdulmuhsin Sultân. "Hasâisu Ummâtî'l-Ebvâbî'n-Nahviyye". *Mecelletü'l-külliyeti't-terbiyye*. 6/2, 1-2.
- Muhammed Hasan Cebel, *el-Mu'cemu'l-iştikâk el-muessel li elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*. 4 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Adab, 2010.
- Murâdî, Hasan b. Kâsım, *el-Cened-dânî fi hurûf'l-me'ânî*. thk. Fahrüddîn Kabâve - Muhammed Nedîm Fâdil. Beyrut: Dâru'l-Âfâkî'l-Cedîde, 2. Basım, 1983.
- Neccâr, Muhammed Abdulazîz. *Diyâü's-sâlik ilâ evdahi'l-mesâlik*. 4 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2001.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb. *Sünenu'n-Nesâî*. nşr. Nâsîru'd-Din el-Elbânî, Riyad: Mektebetu'l-Meârif, ts.
- Radî el-Esterâbâdî, Necmu'l-Eimme Radiyuddîn Muhammed b. Hasan el-Garavî es-Semnâkî. *Şerhü'l-Kâfiyeti İbn Hâcib*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Kutub'l-İlmiyye, 1998.
- Râzî, Zeynuddîn Ebû Abdullâh b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir el-Hanîfî. *Muhtârü's-Şihâh*. thk. Yusuf Şeyh Muhammed. Beyrut-Seydâ: Dâru Numuziciyye, 5. Basım, 1999.
- Rummânî, Ebu'l-Hasan Alî b. Îsâ en-Nahvî. *Me'ânî'l-hurûf*. thk. Abdulfettâh İsmâil Şelebî. Cidde: Dâru's-Şurûk, 3. Basım, 1984.
- Sa'leb, Ebü'l-'Abbâs Ahmed b. Yahyâ. *el-Mecâlis*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 2 Cilt. Mısır: Dâru'l-Meârif, 2. Basım, 1949.
- Sabbân, Ebü'l-İrfân Muhammed b. Ali el-Mısrî. *Hâşiyetü's-Şabbân 'alâ Şerhi'l-Üşmûnî*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru Kutubî'l-İlmiyye, 1997.
- Sevdi, Ali. *Arap Grameri Literatüründe Sa'leb ve el-Mecâlis'i*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr 'Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb* (Mukaddime). thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 3 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1988.

- Sirâfî, Ebû Saîd Hasan b. Abdullâh el-Merzubân. *Şerhu Kitâb Sibeveyhi*. thk. Ahmed Hasan Mehdîlî - Alî Seyîd Alî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 2008.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâluddîn b. Abdurrahmân b. Ebî Bekir b. Muhammed el-Hudâyri. *el-Behçetü'l-Mardıyye 'alâ Elfiyetü İbn Mâlik*. thk. Muhammed es-Salihî el-Endîmeşkî. 2 Cilt. İsfehan: Şebeketu'l-Fikr, 2000.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâluddîn b. Abdurrahmân b. Ebî Bekir b. Muhammed el-Hudâyri. *el-Esbâh ve'n-nezâ'ir fi'n-naħv*. thk. Abdulâl Sâlim Mukrem. 9 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1985.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâluddîn b. Abdurrahmân b. Ebî Bekir b. Muhammed el-Hudâyri. *el-İktirâh fî usûli'n-naħv ve cedelih*. thk. Abdulkakim 'Atiyye. Beyrut: Darulbeyruni, 3. Basım, 2006.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâluddîn b. Abdurrahmân b. Ebî Bekir b. Muhammed el-Hudâyri. *Heme'u'l-hevâmi' 'alâ şerhi cem'i'l-cevâmi'*. thk. Abdulkâmid Henedâvî. 3 Cilt. Mısır: el-Mektebetu'l-Vakfiyye, ts.
- Şatibî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ. *el-Makâşidü's-şâfiyye fî şerhi'l-hulâşati'l-Kâfiyye*. nşr. İhyâu't-Turâsi'l-İslâmî. 9 Cilt. Mekke: Câmiaatu Ummu'l-Kurâ, 2007.
- Tantâvî, eş-Şeyh Ahmed, *Neş'etü'n-naħv ve târihu eşheri'n-nuhât*. Kahire: Dâru'l-Meârif, 2. Basım, ts.
- Ukberî, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Ezeci el-Bağdâdî. *el-Lübâb fî 'ileli'l-binâ'i ve'l-i'râb*. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1995.
- Zamahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd ibn Ömer el-Hârezmî, *el-Mufassal fî şinâ'ati'l-i'râb*. thk. Ali Bu Mulhem. Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1993.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Hüseynî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Bazı Araştırmacılar. Mısır: Dâru'l-Hidâye, 1966.
- Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî, *el-Cumel fi'n-naħv*. thk. Ali Tevfîk el-Hamd. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1984.